

Jaroslav D a v i d – Přemysl M á c h a (Ostrava)

MOŽNOSTI STUDIA TOPONYM VE VZTAHU KE KRAJINĚ, PROSTORU A IDENTITĚ¹⁾

THE POSSIBILITIES FOR STUDYING PLACE NAMES IN RELATION TO LANDSCAPE, SPACE AND IDENTITY

Place names have been systematically studied by various disciplines, including linguistics, history, geography, and anthropology. Most of these studies have, however, focused on the historical value of place names in documenting language change, the spread of human settlement, distribution of geomorphological objects and the evolution of legal practices in times past. Surprisingly little attention has been paid to contemporary place-naming practices and the role they play in structuring social relations and reproducing social identities. After reviewing the principal linguistic, geographical and anthropological approaches to place names we propose a multidisciplinary approach which should help us better understand the importance and significance of place names in the perception and construction of every-day landscapes.

Keywords

place names, linguistics, geography, anthropology, landscape, space, identity

Úvod

Na první pohled, alespoň soudíce podle množství publikovaných prací, patří toponyma, zeměpisná jména v širokém smyslu slova, k velmi dobře probádaným prvkům kulturní krajiny. Zejména toponomastika významně přispěla k jejich systematickému poznání. Další disciplíny, především kulturní antropologie a geografie, se toponymy zabývaly sice v daleko menší míře, ale i jejich produkce stále představuje důležitý korpus prací věnovaných toponymům. Avšak z pohledu srovnávací perspektivy zjišťujeme, že naprostá většina toponomastických, kulturně antropologických a geografických textů se soustředí především na etymologii a morfologii toponym, přičemž materiálem k analýze jsou jména zachycená sběrem u pamětníků či na historických a oficiálních mapách. Mnohem menší pozornost je věnována „žité“ toponymii a její roli v percepci a interpretaci prostoru a krajiny. Cílem našeho článku je upozornit na toto závažné opomenutí v dosavadních toponymických pracích a nastínit možnosti studia toponym ve vztahu ke krajině, prostoru města a identitě.

¹⁾ Příspěvek vznikl jako součást řešení grantového projektu NAKI č. DF11P01OVV022 Místní a pomístní názvy jako kulturní dědictví a zdroj lokální, regionální a národní identity. Příprava metodiky ochrany místních a pomístních jmen.

Toponyma „psaná“ a „žitá“

Zeměpisná jména představují pestrou skupinu vlastních jmen, z nichž se povětšinou vydělují dvě, co do rozsahu největší a badatelsky nejprozkoumanější kategorie, místní jména (oikonyma, jména obydlených objektů) a pomístní jména (anoikonyma, jména neobydlených, především přírodních objektů).²⁾ V moderní toponomastice se dále vyčleňuje samostatná skupina urbanonym, pojmenování objektů majících „městský“ charakter, reprezentovaná především názvy ulic a veřejných prostranství.³⁾ Urbanonyma bývají mnohými autory řazena k pomístním jménům jako podskupina hodonym, tedy jmen komunikací a cest, nebo jsou vnímána jako toponyma svou povahou bližší místním jménům. To, co je jejich podstatným diferenčním příznakem jako podkategorie v rámci toponym, je jejich velká nestabilita projevující se častým přejmenováním, významný podíl standardizace na jejich vzniku a podobě, a také silná vazba na mimojazykovou realitu, zejména vysoké procento honorifikačně motivovaných jmen typu *Masarykova ulice, náměstí Republiky*.⁴⁾

Toponymický materiál obvykle podrobovaný analýze pochází především ze soupisů pomístních jmen, dále z historických map a jiných dobových pramenů (např. kronik). Tyto zdroje představují pro studium toponym dvojí nebezpečí. Za prvé, z dobové toponymické plurality vybírají jen jednu variantu, o které nevíme, zda vůbec v době vzniku dokumentu existovala nebo je spíše produktem fantazie, slovtvorné invence tvůrce dokumentu či jeho zadavatele, nebo zda jde o toponyma vytvořená ad hoc. I když varianta daného toponyma přece jen reálně existovala, nevíme, v jaké míře byla tehdejšími lidmi užívána ve srovnání s jinými variantami. Za druhé, jakékoliv zachycení toponyma např. v soupisu, pozemkové knize nebo zanesením do mapy danou podobu fixuje pro další generace, a zpomaluje tak přirozenou toponymickou dynamiku (r/evoluci). Jelikož však tuto dynamiku nelze zastavit, postupně se nutně hromadí rozpory mezi oficiální a skutečnou toponymií. Není důvod se domnívat, že tomu tak v minulosti také nebylo, a tímto prizmatem bychom tedy měli přistupovat i ke starým pramenům. Například historické varianty současného místního jména *Hranice na Moravě*, v pramenech doložené jako *Alba Ecclesia, Weisskirchen, Reinic, Hranice* či *Hranice na Moravě*, nesvědčí jen či hlavně o neustáleném pravopisu nebo jazykově odlišných variantách, ale domníváme se, že především dokumentují dobovou toponymickou pluralitu v moderní době úředně redukovanou na toponymickou „poušť“.

²⁾ R. Šrámek, Úvod do obecné onomastiky, Brno 1999, s. 163.

³⁾ J. Pleskalová, Urbanonymum. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), Encyklopedický slovník češtiny, Brno 2002, s. 506.

⁴⁾ J. David, Smrdov, Brežněves a Rychlonožkova ulice. Kapitoly z moderní české toponymie, Praha 2011, s. 179–181, 183–185.

Narážíme zde tedy již v úvodu na jisté omezení toponomasticky orientovaných prací opírajících se především o historický pramenný materiál, ať již z oblasti jazykovědy, geografie či antropologie. I sebelépe zdůvodněný a teoreticky ukotvený vědecký výzkum nepřinese kvalitní výsledky, pokud data, která potřebuje, jsou již na vstupu potenciálně zkreslená. V případě historických toponym je toto omezení až na výjimky nepřekonatelné. Při studiu současné toponymie se nám však nabízí alternativní materiál, který můžeme pomocí soupisů získat od žijících lidí, a tak jej zachovat pro výzkumníky, kteří se dnešními toponymy budou zabývat v budoucnosti. Zde se však potýkáme s dalším omezením, příznačným pro řadu toponomastických studií, a tím je jakási fascinace minulostí a jisté opovrhování současnou toponymií. Jakoby toponyma *Horní gympl, Korčagin, U Lenina* (Haviřov) nebo *Kravín, Rondl, Velká Thälmannka* (Ostrava-Poruba) byla méně hodnotná než pojmenování *Lopušná* či *Malý Grůň* (Velké Karlovice).

Samozřejmě, soupisy místních a pomístních jmen provádějí badatelé i dnes. Velice často se však takové soupisy omezují na znalost či neznalost starých toponym,⁵⁾ méně často na žitá, v každodenní mluvě skutečně užívaná zeměpisná pojmenování, nezávisle na již zdokumentovaných jménech v dřívějších soupisech. Víme toho tedy poměrně hodně o starých toponymech a míře jejich znalosti, podstatně méně toho ale víme o nových toponymech, rychlosti jejich vzniku a vývoje, způsobech jejich tvorby a hlavně významu, který mají pro uživatele jazyka. Možná by tedy bylo vhodné místo rozlišování místních a pomístních jmen diferencovat jména dokumentárně fixovaná, „psaná“ (na mapě, v kronice, v soupisu), a jména „žitá“ (zjišťovaná novými terénními výzkumy). Proč by takové rozlišení mohlo být užitečné, vysvětlíme v závěru článku po stručné diskuzi dosavadního přístupu k místním a pomístním jménům v toponomastice, geografii a kulturní antropologii.

Toponomastický přístup

Zatímco místním jménům byla od počátku vědecky pojímané onomastiky věnována velká míra pozornosti, pomístní jména a urbanonyma stála v jejich stínu. Pomístní názvy byly sice sbírány a popisovány v řadě regionálně roztržštěných monografií často velmi kolísavé kvality, ale velké syntézy se jim dodnes nedostalo. Po několika neúspěšných pokusech zachytit pomístní jména z většího území, např. soupisová akce spojená s Národopisnou výstavou československou v roce 1895, byla česká pomístní jména shromážděna v rozsáhlé soupisové akci organizované v 60.–80. letech 20. století. Její výsledek představují soupisy pomístních jmen pro jednotlivé obce uložené pro Čechy v oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Praze, a pro Moravu

⁵⁾ Viz např. M. Ireinová – H. Konečná, Konfrontace znalostí pomístních jmen v Jemnici, Rosicích a Lhoticích, *Acta onomastica* 51, 2010, s. 299–313.

a Slezsko v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Brně. Zatímco zpracování těchto soupisů a digitalizace získaného anoikonymického materiálu již byly na obou pracovištích završeny, publikace slovníku pomístních jmen pro Čechy v tištěné formě byla po vydání několika sešitů ukončena a dále bude probíhat elektronicky.⁶⁾ Naproti tomu blíže svému dokončení se zdá projekt moravských a slezských pomístních jmen, jehož autoři zvolili metodu digitální databáze doplněné o mapovou aplikaci.⁷⁾

Soupisová akce 60.–80. let 20. století byla skutečně ojedinělým počinem české jazykovědy a přinesla rozsáhlý soubor toponym. Stojí za ní práce tisíců lidí a je významným svědectvím o toponymickém obrazu prostoru Čech, Moravy a Slezska. Způsob provedení a čas, který od ní uběhl, nicméně hodnotu shromážděného materiálu pro pochopení současné toponymie poněkud snižují. Za prvé, soupisy byly povětšinou pořizovány místními kronikáři, popř. vlastivědnými pracovníky, tedy rozhodně ne běžnými obyvateli obcí. Velmi často to byli lidé pokročilejšího věku, kteří vycházeli především ze své zkušenosti, ze starých map (stabilního katastru), kronik a rozhovorů s místními pamětníky. Dovolujeme si tvrdit, že z těchto důvodů byly soupisy už v době svého pořízení zastaralé, neboť zachycovaly toponymii určité generace, potažmo skupiny zanícených nadšenců, nikoliv skutečnou žitou soustavu zeměpisných jmen sdílenou příslušníky lokální komunity. S ohledem na čas, který od pořízení soupisů uběhl (30–40 let) je rovněž na zvážení, do jaké míry shromážděný toponymický materiál vůbec může odrážet současnou toponymii tak, jak je užívána a zažívána běžnými lidmi při jejich každodenním pohybu krajinou.

Teprve v posledních třiceti letech se předmětem toponomastického zájmu stala také urbanonyma. Souvisí to především se změnami, které v názvech ulic a městských prostranství přineslo období po roce 1989. Důležitým motivem stojícím v pozadí podpory a vzniku řady „uličníků“, souborů uličních názvů popisujících jejich minulost a proměny, je, kromě velkého zájmu veřejnosti, také nepochybně snaha obecních samospráv prezentovat obec a její historii.

Již v úvodu jsme zmínili, že toponomastika byla od počátků své vědecké existence nahlížena jako pomezí disciplína. To vyplývalo nejen z povahy jejího materiálu, kterým jsou zeměpisná jména ve své současné podobě i v historickém vývoji, ale rovněž ze skutečnosti, že teprve širší znalost historických, sociálních, kulturních nebo přírodních okolností jejich vzniku a existence umožňuje jejich správnou interpretaci. S ohledem na prvotní etymologickou orientaci české onomastiky i onomastiky obecně je to

⁶⁾ Poslední vytištěný svazek viz J. Matúšová a kol., *Slovník pomístních jmen v Čechách 5* (Bra-Buc), Praha 2009.

⁷⁾ Viz speciální monotematické číslo *Acta onomastica* 51, 2010, č. 1, věnované zpracování pomístních jmen z Moravy a Slezska.

pochopitelné. Teprve ve 2. polovině 20. století došlo k redukci historických témat, rozvoji teoretické onomastiky, a etymologicko-výkladový princip nahradil přístup funkční a komunikační, který se v moderní české onomastice již plně etabloval.⁸⁾ Zkusme se však podívat na to, jakým způsobem jednotlivé práce a jejich autoři nahlíželi na samotný jazykový materiál a jeho význam, a to na příkladu pomístních jmen a urbanonym. Zajímá nás, jakými argumenty si toponomastikové a toponomastika zdůvodňovali smysl své badatelské činnosti a v čem viděli její hodnotu.

Pomineme-li článek – citové vyznání Hermenegilda Jirečka z roku 1860, kde se mimo jiné poprvé objevuje termín „pomístné jméno“,⁹⁾ prvním, kdo si položil otázku po významu a smyslu zájmu o pomístní jména, byl Antonín Profous. V roce 1918 vyšel soubor jeho statí, uveřejňovaných současně v Národopisném Věstníku česko-slovenském v letech 1918–1921, nazvaný O místních a zvláště pomístných jménech v okrsku chrasteckém u Chrudimě.¹⁰⁾ Antonín Profous v něm nejen podal stav a hodnocení dosavadního způsobu sběru a zpracování pomístních jmen, ale také metodický návod, jak při terénním výzkumu toponymie postupovat. Samostatnou kapitolu pak věnoval „důležitosti pomístných názvů“. Profousova úvaha o tom, proč se zabývat pomístními jmény vycházela z následujícího argumentu: „[kdokoliv – pozn. autorů] nechť zastaví několik známých vesničanů po sobě a požádá jich, aby mu každý vypočítal všechny pozemkové názvy, jež zná. Snad každý z nich dá alespoň úsměvem najevo, že tyto věci pokládá za docela bezvýznamné a malicherné. A s tímto neporozuměním setkáváme se i u lidí vzdělanějších.“¹¹⁾ Profouse tedy znepokojoval nejen nezájem o toponymický materiál, ale také hrozba „nastávající parcelace velkostatků“ po 1. světové válce. Nechybělo ani obecné a Profousovými následovníky často opakované povzdechnutí nad tím, že „každým rokem umírají staří lidé, dobří znalci těchto jmen“, která již mladá generace nezná či neužívá.¹²⁾ I přes snahu především jazykovědců, zvláště onomastiků a dialektologů, pomístní jména sbírat, a tak vlastně „zachraňovat“, i přes neustálé zdůrazňování jejich historické hodnoty nejsou pomístní jména, ani toponyma obecně, předmětem památkové ochrany ani záchranného výzkumu například v lokalitách zanikajících v důsledku povrchové těžby surovin či budování velkých staveb.

⁸⁾ R. Šrámek, Onomastika. In: J. Pleskalová a kol., Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky, Praha 2007, s. 377–425.

⁹⁾ H. Jireček, Naše pomístné názvy, Památky archeologické a místopisné 4, 1860, s. 91.

¹⁰⁾ A. Profous, O místních a zvláště pomístných jménech jménech v okrsku chrasteckém u Chrudimě, Praha 1918.

¹¹⁾ A. Profous, o. c. v pozn. 10, s. 23.

¹²⁾ A. Profous, o. c. v pozn. 10, s. 136. Srovnej též V. Šmilauer, Úvod do toponomastiky, Praha 1963, s. 53.

Antonín Profous upozornil na význam pomístních jmen nejen pro jazykovědu, ale také pro historii: „Jazyková stránka pomístních názvů má tudíž nespornou cenu teoretickou i praktickou. Leč nejen vnější tvar jazykový, nýbrž i věcný význam pomístních názvů má několikerou důležitost. Vedle jazykozpytu tedy prozkoumání pomístních názvů prospěje dějepisu“.¹³⁾ Zde připomeňme, že podobné mezioborové přesahy toponomastiky akcentoval i Vladimír Šmilauer v Úvodu do toponomastiky;¹⁴⁾ kromě vztahu toponym k přírodním podmínkám věnoval největší pozornost právě významu toponomastiky pro archeologii, dějiny osídlení a dějiny společenské, hospodářské a kulturní. Profous rovněž zdůraznil fakt, že „pomístná jména dále poučují o hospodářském životě v osadě“, „mají neobyčejnou cenu též pro zeměpis“, „ukazují tedy do různých říší přírodních (do přírodopisu)“ a také se v nich „projevuje často i lidový humor“. Vše doloženo příklady z regionu Chrudimska pak shrnuje konstatováním, že „sbírka pom. jmen má zvláštní důležitost pro vlastivědu. Vzdělanec, např. učitel, kněz a každý úředník, který jest poslán do cizí osady, pozná ze sbírky pomístních názvů z části dějiny vsi nebo městečka. Zná-li pak člověk minulost osady, ve které žije, a zná-li také dějiny jejího okolí, dojistá v krajině dříve zdomácní. U lidí domácích pak tyto vědomosti vzbuzují lásku k rodnému kraji, někdy i hrdost na něj“.¹⁵⁾ Profous stejně jako jeho současník August Sedláček a řada dalších autorů přistupují k toponymickému materiálu z etymologických a puristických pozic. Jejich cílem je především odhalit „pravý“ význam pojmenování, tedy jméno vyložit, odstranit „chyby“ a zkomeniny, a jména tak očistit od všech nánosů. Například August Sedláček v úvodu ke své Snůšce starých jmen charakterizuje svůj materiál jako „starodávná již vyhynulá slova, též odchytky ošklivé od pravých jmen“.¹⁶⁾ Totéž zaznívá i v jiných pracích, např. sběratel kutnohorských toponym Jan Bohuslav Podstránský píše v předmluvě ke své knize: „...než výkladu jmen místních – topických – méně si všímáno, takže mnohá jména ve městě i v okolí zůstala zatemnělá a jsou dosavade záhadná. Když během věků pravý význam jména z vědomí lidu byl vymizel, utvořila se na základě neporozuměného slova pověst a výklad takto vybájený od mnohých dosud za pravdu se přijímá. Naštěstí lze zkoumáním a porovnáváním slov opět původního, pravého významu, toho kterého slova se dopídit, oč jsem i já pokusiti se snažil“.¹⁷⁾ O téměř osmdesát let později Vladimír Šmilauer v Úvodu do toponomastiky napsal: „Správné je, že ani zde nesmíme význam [pomístních jmen – pozn. autorů] přeceňovat, protože lidové podoby

¹³⁾ A. Profous, o. c. v pozn. 10, s. 24.

¹⁴⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 12, s. 122–152.

¹⁵⁾ A. Profous, o. c. v pozn. 10, s. 29.

¹⁶⁾ A. Sedláček, Snůška starých jmen. Jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy, Praha 1920, s. 1.

¹⁷⁾ J. B. Podstránský, Jména místní v Hoře Kutné a v okolí, Praha 1887, s. 3.

leckdy podléhají silným vlivům analogie a lidové etymologie“.¹⁸⁾ Toponomastika jako by hledala „čistou“ podobu toponym, aniž by si uvědomovala, že právě ona komolení a mylné výklady jsou velmi cenným ohlasem toho, jak lidé vlastní jména užívají, jak jim (ne)rozumí a jak je vnímají.

Většinu prací zabývajících se pomístními i místními jmény je tedy společné zdůrazňování významu toponym pro jazykovědu a vlastivědu, popř. pro další obory, a rovněž silný akcent na jejich kulturní hodnotu. I po tomto konstatování, nabývajícím často až poeticko-patetické podoby, např. toponyma jako „popisy v nejkratší podobě“, „slyšitelné pozůstatky dějin“ nebo „neviditelní svědkové minulosti“,¹⁹⁾ je však stále nezodpovězenou otázkou, zda a jakým způsobem jejich skutečné hodnoty a informačního potenciálu dokáží nejen jazykověda, ale i ostatní disciplíny využít.

Většina lingvistických toponomastických prací „pražské“, etymologicky orientované školy se zaměřuje na výklad jmen a detailní popis historických, kulturních či přírodních okolností jejich motivace. Můžeme-li hovořit o české toponomastické škole v užším smyslu slova, pak lze také vymezit toponomastickou školu „brněnskou“, respektive „moravskou“, s centry v Brně a Ostravě. Její teoretická východiska spočívají ve strukturalistickém přístupu, klíčové pojmy představují struktura, v toponomastické terminologii modifikovaná na model a funkce. V posledním desetiletí zde vznikají rovněž práce zaměřené na lokální soubory toponym a jejich fungování v komunikační interakci, popř. nejnověji práce sledující nejen výskyt zeměpisných jmen, ale i jejich znalost a komunikační užití,²⁰⁾ včetně zájmu o „novou“, nestandardizovanou toponymii ve městech.²¹⁾

¹⁸⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 12, s. 52.

¹⁹⁾ J. David – P. Rous, *Neviditelní svědkové minulosti. Místní a pomístní jména na Vysočině*, Praha 2006, s. 8.

²⁰⁾ R. Šrámek, *Proměny lokálního souboru místních jmen*, *Acta onomastica* 47, 2006, s. 444–459; M. Čornejová – F. Bačovský, *Líšeňská pomístní jména*. In: P. Krafl (red.), *Ves Leštno za městečko vysazovali ráčíme. Památky, místopis a vybrané osobnosti Líšně z pohledu historických, jazykovědných a přírodovědných disciplin*, Brno 2009, s. 52–74; M. Ireinová – H. Konečná, o. c. v pozn. 5.

²¹⁾ *Výstavy a stejnojmenné katalogy*: J. David, *Paměť města – názvy míst OSTRAVA*, Ostrava 2012, *Paměť města – názvy míst HAVÍŘOV*, Ostrava 2012; J. David, *Toponyma a orientace v městském prostoru aneb Ztracen ve městě*. In: M. Ološtiak (ed.), *Jednotlivé a všeobecné v onomastice. 18. slovenská onomastická konferencia*, Prešov 2012, s. 229–236; F. Bačovský, *Znalost a vnímání místních a pomístních jmen v rámci rodiny na příkladu třígenerační rodiny z Líšně*. In: J. Dreslerová – L. Grohmanová (eds.), *Venkovská krajina 2007. Sborník z 5. ročníku mezinárodní mezioborové konference*, konané 18.–20. května 2007 v Hostětíně, Kostelec nad Černými lesy 2007, s. 5–9. Z dalších prací např. J. Zeman (ed.), *Strukturace města ve verbální komunikaci. Poznámky z výzkumu Hradce Králové*, Hradec Králové 1999.

Vedle „tradičního“ využívání pomístních jmen především v historii jako pramen²²⁾ i jako nástroje např. pro lokalizaci zaniklých sídlišť nebo popis hospodářských dějin nový trend posledního desetiletí představuje sledování toponym jako indikátoru proměny krajiny, vnímání a ovládání prostoru, i materiálu kognitivní lingvistiky.²³⁾ Avšak první práce, většinou z pera historiků, které reflektovaly svědectví pomístních jmen o kultivaci krajiny, se objevily již dříve. V polovině 60. let 20. století František Matějek napsal, že pomístní jména jsou „spolehlivou kronikou zašlých časů a že z nich možno poměrně spolehlivě vyčíst, co skýtala příroda našemu člověku a jaké překážky mu stavěla v cestu při jeho kultivační činnosti.“ Ve své studii upozornil na skutečnost, že moravská pomístní jména „podávají věrné zprávy o profilu půdy“.²⁴⁾ V této souvislosti musíme připomenout i práce Ivana Lutterera,²⁵⁾ Františka Musila²⁶⁾ a Vladimíra Šmilauera²⁷⁾ zaměřené na dějiny kolonizace, které se zabývají také mytebními místními jmény a v nich zakódovanou zprávou o způsobu získávání půdy. Všem těmto autorům je společné přesvědčení, že dodnes lze najít historickou podobu krajiny v pomístních, popř. místních jménech spojených s existujícími nebo již zaniklými krajinnými strukturami.

Z lingvistického pohledu nové informace poskytují práce Pavla Štěpána zabývající se barvami v pomístních jménech²⁸⁾ a drobné studie pokoušející se využít potenciálu toponym jako svědků změn krajiny, prostoru, jeho vnímání apod.²⁹⁾ Ať už z pozic ono-

²²⁾ L. Hosák, Moravské a slezské místní jméno jako historický pramen. In: *Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Historica* 3, Praha 1962, s. 141–182.

²³⁾ F. Matějek, Pomístní jména a hospodářsko-společenský vývoj venkova, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 7, 1966, s. 172–176; M. Dohnal, *Historická a kulturní krajina v novověku. Vývoj vsi a plůžiny v Borovanech u Bechyně*, Praha 2003; E. Maur, *Paměť hor*, Praha 2006; M. Hlavačka, *Ztráta historické paměti v důsledku umělého přejmenování krajiny*. In: M. Hlavačka – A. Marès – M. Pokorná a kol., *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 528–550; M. Kuna a kol., *Nedestruktivní archeologie*, Praha 2003.

²⁴⁾ F. Matějek, o. c. v pozn. 23, s. 173.

²⁵⁾ I. Lutterer, *Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic*, Choceň 1969.

²⁶⁾ F. Musil, *Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, Třebovce a Moravské Sázavě, Ústí nad Orlicí* 2002, s. 52–53.

²⁷⁾ V. Šmilauer, *Mýtební jména v předpolí Jizerských hor a Krkonoš*, *Historická geografie* 4, 1970, s. 42–51.

²⁸⁾ P. Štěpán, *Barvy v zeměpisných jménech v Čechách – vybrané aspekty a souvislosti*, *Historická geografie* 32, 2003, s. 183–194; P. Štěpán, *Označení barev a jejich užití v toponymii Čech*, Praha 2004.

²⁹⁾ I. Lutterer, *Vztah našich místních jmen k člověku a přírodě*. In: I. Dejmal (ed.), *Tvář naší země – krajina domova. Sv. 4. Umělecká reflexe krajiny, Lomnice nad Popelkou* 2001, s. 81–83; L. Olivová-Nezbedová, *Pomístní jména jakožto svědectví o minulosti krajiny*. In: I. Dej-

mastických nebo environmentálně-onomastických jde však o pouhé pokusy či shrnutí problematiky, které v české onomastice zatím teprve hledá svůj tvar a jasně danou oblast zájmu.³⁰⁾

Jak jsme již zmínili výše, klíčovým tématem toponomastiky stále zůstává vytrácení se znalosti toponymie z lidské paměti. Nejde jen o přirozený proces zapomínání jmen během lidského života, doprovázený obměnou generací a změnami způsobu života, ale také o cílené vytváření nové toponymie z politických důvodů, např. přesuny obyvatelstva na etnickém principu, změny politického režimu apod. S tím souvisí také rozvoj tzv. politické onomastiky. V řadě prací posledního desetiletí je téma politické onomastiky a vytváření politické či státní krajiny prostřednictvím toponymie reflektováno. I když ve srovnání se zeměmi jižní a východní Evropy, které byly ve druhé polovině 20. století součástí totalitního východního bloku, u nás tento proces „znásilňování“ prostoru nebyl tak silný, a například tzv. honorifikační toponyma se uplatnila jen minimálně, samozřejmě s výjimkou urbanonymie, je potřeba zmínit alespoň dvě skutečnosti: poválečný odsun německého obyvatelstva a kolektivizaci zemědělství.³¹⁾

V těchto souvislostech se toponymie znovu stává předmětem mezioborového studia, jak dokládá např. projekt Atlasu historických měst České republiky, v němž našly své místo také monotematické listy věnované vývoji urbanonymie,³²⁾ texty Pavla Hájka,³³⁾ Vladimíra Macury³⁴⁾ nebo studie Evy Semotanové³⁵⁾ či Milana Hlavačky.³⁶⁾ Toponomastika se zde uplatňuje již ne jako pomocná věda, ale jako plnohodnotná, partnerská disciplína pro jiné obory. Zcela tak opouští svůj obrozenecký záchranný přístup k toponymům, orientovaný na jejich zachování, popř. navrácení do krajiny, ale stává se vědou, která má co nabídnout jiným oborům, materiálově i metodologicky.

mal (ed.), *Tvář naší země – krajina domova*. Sv. 4. Umělecká reflexe krajiny, Lomnice nad Popelkou 2001, s. 76–80.

³⁰⁾ Srovnej např. zahraniční práce M. Gelling – A. Cole, *The Landscape of Place-Names*, Stamford 2000; A. Grötschnig, *Axams. Namen und Siedlungsgeschichte*, Wien 2008; G. Redmons, *Names and History. People, Places and Things*, London – New York 2004; S. Taylor (ed.), *The Uses of Place-Names*, Edinburgh 1998. Další literatura viz J. David, *Environmentální rozměr toponomastiky*, *Acta onomastica* 2008, 49, s. 98–105.

³¹⁾ Literatura k tématu viz J. David, o. c. v pozn. 4, s. 100–116, 158–159.

³²⁾ E. Semotanová a kol., *Historický atlas měst České republiky*, sv. 11. Český Krumlov, Praha 2002; E. Semotanová a kol., *Historický atlas měst České republiky*, sv. 14. Praha-Libeň, Praha 2006.

³³⁾ P. Hájek, *Jde pevně kupředu naše zem. Krajina českých zemí v období socialismu 1948–1989*, Praha 2008, s. 51–60.

³⁴⁾ V. Macura, *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, Praha 2008, s. 193–209.

³⁵⁾ E. Semotanová, *Zeměpisné názvosloví českých zemí jako odraz krajinotvorných a dějinných procesů*, *Český časopis historický* 109, 2011, s. 518–556.

³⁶⁾ M. Hlavačka, o. c. v pozn. 23.

Z pohledu současné i minulé české toponomastiky má však ochrana toponym a zájem o pomístní jména své limity. Jimi je např. dlouhotrvající nezájem o toponymii někdejších Sudet a území obývaných národnostními menšinami. I když i zde se v poslední době mnohé mění. Připomenutí si zaslouží zejména badatelský zájem Michaely Boháčové (Čornejové) sledující toponymické stopy po chorvatském osídlení na jižní Moravě a nově také česko-německou toponymii bývalých Sudet,³⁷⁾ stejně jako výzkumné aktivity Jany Matúšové soustředěné na česko-německou toponymii³⁸⁾ a mezioborové projekty sdružení Antikomplex.³⁹⁾

Toponyma v geografii

Geografie je spolu s kulturní antropologií mnohdy označována jako tzv. koloniální či imperiální věda.⁴⁰⁾ Od svého zrodu totiž sloužila dvěma pánům – jednak vědě a jednak koloniálním velmocem, pro něž měla nově „objevená“ (tedy dobytá) území popsat a zanést do map. Do angličtiny lze termín *toponyma* přeložit jako *toponyms*, *place names* nebo *geographical names*. Zejména poslední z uvedených výrazů naznačuje úzkou souvislost mezi toponymy a geografii jako vědeckou disciplínou.

U zrodu systematictějšího zájmu geografů o toponyma stálo nepochybně monumentální dílo švýcarského geografa Johanna Jakoba Egliho *Nomina Geographica. Versuch Einer Allgemeinen Geographischen Onomatologie* (1870–1872). Egli nejen shromáždil obrovské množství hesel, ale zároveň uvažoval možné souvislosti mezi fyzicko-geografickými objekty a toponymy. K orientační funkci toponym tak přibyla funkce prediktivní (toponyma jako indikátory fyzické geografie) a historicko-geografická (toponyma jako svědci minulých stavů krajiny a vývoje osídlení).⁴¹⁾

Geografický zájem o toponyma kulminoval v první polovině 20. století a po druhé světové válce postupně upadal. Zájem o toponyma jako prediktory a indikátory fyzicko- a kulturně-geografických prvků a historických procesů sice přinesl řadu zajíma-

³⁷⁾ M. Čornejová, Odras sídelních poměrů na jižní Moravě ve vlastních jménech. In: J. David – M. Čornejová – M. Harvalík (eds.), *Mnohotvárnost a specifická onomastika*, Ostrava – Praha 2010, s. 114–119.

³⁸⁾ Např. J. Matúšová, K vývoji vlastních jmen německého původu v češtině po roce 1945, *Bohemistika* 7, 2007, č. 1, s. 25–30.; srovnej též I. Hausnerová – R. Šrámek, *Jazyk a jména*. In: A. Bartoněk a kol., *Průvodce krajem a jeho krajinou*. Waldviertel, Weinviertel – Jižní Morava, Břeclav 1999, s. 185–192.

³⁹⁾ M. Spurný, *Proměny sudetské krajiny*, Praha 2006; P. Mikšíček, *Zmizelé Sudety*, Domažlice 2007.

⁴⁰⁾ Viz např. D. Livingstone, *The Geographical Tradition*, Oxford 1992.

⁴¹⁾ Např. H. C. Darby, *Place Names and Geography: Review*, *The Geographical Journal* 123, 1957, s. 387–392.

vých podnětů, ale až na výjimky⁴²⁾ se poměrně rychle vnitřně vyčerpal, neboť většina dokumentárně fixovaných toponym je velmi stará a prameny k případnému ověření alternativních hypotéz o jejich významu jsou kusé, popř. je vztah toponyma k označovanému objektu „banální“ (*Vítkovice* – „ves lidí Vítkových“, *Zábřeh* – „místo za břehem“ apod.). Na tento problém poukazoval už John K. Wright, když přirovnal geografický zájem o toponyma ke „sběratelství“ bez jasného vědeckého zdůvodnění.⁴³⁾ K zamyšlení nepochybně nutí skutečnost, že na stejný problém o téměř sedmdesát let později musel znovu upozornit Zelinsky.⁴⁴⁾ Jak poukazují Rose-Redwood, Alderman a Azaryahu, většina geografů se proto vědomě distancovala od stereotypního obrazu geografie jako „nothing more than memorizing place names and state capitals“, ke škodě porozumění významu toponym v utváření sociálního světa.⁴⁵⁾

V 70. letech 20. století prodělala kulturní geografie stejně jako ostatní sociálněvědní disciplíny dramatickou transformaci a do popředí se dostávají jak nové teoretické a metodologické přístupy, tak nová témata. Pro naši studii je obzvláště důležitá percepce geografického prostoru, potažmo krajiny, v geografické literatuře označovaná jako humanistická a behaviorální. Na první pohled by snad bylo možné očekávat jistou renesanci zájmu o toponyma, zejména ta žitá, ale opak je pravdou. Hlavním představitelem humanistické geografie byl americký geograf čínského původu Yi-Fu Tuan, který na dlouhé roky významně ovlivnil celou disciplínu. Ačkoliv jsou jeho texty nesmírně významné teoreticky (percepce prostoru) a metodologicky (mentální mapy), zároveň se vyznačují nezájmem o toponymii. V jeho nejdůležitějších pracích *Topophilia*⁴⁶⁾ a *Space and Place*⁴⁷⁾ nenalezneme ani zmínku o roli toponym v percepci prostoru a pouze v první uvedené práci se objevuje krátký text věnovaný marketingové hodnotě přezdivek měst. Tuan částečně napravuje toto opomenutí v pozdějším článku

⁴²⁾ Např. M. Conedera – S. Vassere – C. Neff – M. Meurer – P. Krebs, Using Toponyms to Reconstruct Past Land Use: A Case Study of ‘Brusada’ (Burn) in Southern Switzerland, *Journal of Historical Geography* 33, 2007, s. 729–748.

⁴³⁾ J. K. Wright, The Study of Place Names: Recent Work and Some Possibilities, *Geographical Review* 19, 1929, s. 140–144.

⁴⁴⁾ W. Zelinsky, Along the frontiers of name geography, *Professional Geographer* 49, 1997, s. 465–466.

⁴⁵⁾ R. Rose-Redwood – D. Alderman – M. Azaryahu, Geographies of Toponymic Inscription: New Directions in Critical Place-Name Studies. *Progress in Human Geography* 34, 2010, s. 453–470.

⁴⁶⁾ Y. Tuan, *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*, New York 1974, nově 1990.

⁴⁷⁾ Y. Tuan, *Space and Place: The Perspective of Experience*, Minneapolis 1977, nově 2008.

Language and the Making of Place,⁴⁸⁾ kde se zabývá obecnými otázkami vztahu jazyka a prostorové percepce, přičemž jedním ze zkoumaných vztahů je i pojmenování míst. Mimo jiné v tomto článku rovněž upozorňuje na skutečnost, že vztah toponyma a lokality je komplexní a velice často toponymum není pouhým lingvistickým vyjádřením jejího charakteru, ale spíše naopak, charakter místa je vytvořen toponymem, které mu udělí jedinečný význam.

Ačkoliv zájem o percepci geografického prostoru v současné geografii trvá,⁴⁹⁾ toponyma se v těchto studiích objevují velmi sporadicky, pokud vůbec. Vzhledem k tomu, jak se zatím vyvíjejí geografické úvahy o krajině, ani nelze očekávat, že by zájem o toponyma mezi geografy v dohledné době výrazně vzrostl. Ačkoliv toponyma nepochybně patří mezi klíčové vrstvy krajinné stratigrafie, samotný koncept krajiny v posledních dvaceti letech prodělal v geografii zásadní odklon od pozitivismu nestora kulturní geografie Carla O. Sauera⁵⁰⁾ k neomarxistickým,⁵¹⁾ dekonstruktivistickým,⁵²⁾ feministickým⁵³⁾ a fenomenologickým⁵⁴⁾ přístupům, které považují krajinu za ideologický konstrukt, text či ‚gaze‘, potažmo v případě fenomenologických přístupů hledají možnosti přímého studia krajiny bez jakýchkoliv zprostředkujících reprezentací. Takový kontext toponymicky zaměřeným studiím příliš nepřeje.

Přes tato omezení se přece jen s ojedinělými pracemi zaměřenými na roli toponym v současné geografii setkáme. Příkladem mohou být studie politiky toponymie Cohena a Kliotové, Hermana a Nashové.⁵⁵⁾ Cohen a Kliotová analyzují toponymické strategie

⁴⁸⁾ Y. Tuan, *Language and the Making of Place: A Narrative-Descriptive Approach*, *Annals of the Association of American Geographers* 81, 1991, s. 684–696.

⁴⁹⁾ Z nejnovějších prací viz např. M. Wernerová, *Percepce atraktivitu a image krajských měst v Česku na příkladu vysokoškolských studentů z Českých Budějovic a Ústí nad Labem*, *Geografie – Sborník ČGS* 113, 2008, s. 20–33; M. Kynčlová – T. Hudeček – J. D. Bláha, *Hodnocení kartografických děl: analýza mentálních map orientačních běžců*, *Geografie – Sborník ČGS* 114, 2009, s. 105–116; T. Siwek, *Percepce geografického prostoru*, Praha 2011.

⁵⁰⁾ C. O. Sauer, *The Morphology of Landscape*, *University of California Publications in Geography* 2, 1925, s. 19–54.

⁵¹⁾ D. E. Cosgrove, *Social Formation and Symbolic Landscape*, Madison 1984, nově 1998.

⁵²⁾ Např. J. Duncan, *The City as Text: The Politics of Landscape Interpretation in the Kandy Kingdom*, Cambridge 1990.

⁵³⁾ J. Rose, *Feminism and Geography*, Cambridge 1993.

⁵⁴⁾ Ch. Tilley, *The Phenomenology of Landscape: Places, Paths, and Monuments*, Oxford 1994.

⁵⁵⁾ S. B. Cohen – N. Kliot, *Place-Names in Israel's Ideological Struggle over the Administered Territories*, *Annals of the Association of American Geographers* 82, 1992, s. 653–680; R. D. K. Herman, *The Aloha State: Place Names and the Anti-Conquest of Hawai'i*, *Annals of the Association of American Geographers* 89, 1999, s. 76–102; C. Nash,

izraelské vlády při legitimizaci izraelských nároků na okupovaná území. Herman se zabývá otázkou resistance v post-koloniální situaci a toponyma mu slouží jako materiál vyjadřující odpor obyvatel Havajských ostrovů vůči koloniální velmoci (v tomto případě USA). Studie Nashové se zaměřuje na renesanci gaelských toponym v současném Irsku jako prostředek vyjádření a upevnění národní identity v prostředí, které je většinou anglofonní. Všechny tři tyto ojedinělé studie poukazují na skutečnost, že toponyma jsou bytostně politická. Právo pojmenovat zakládá moc ovládat.⁵⁶⁾ Pokud toponyma studujeme vytržená ze sociálního kontextu, ztrácí se řada důležitých informací, které nám mohou odhalit příčiny vzniku toponym a jejich význam. O významu místních a pomístních názvů, včetně urbanonym, zejména uličních pojmenování, pro historickou paměť, kulturu a identitu svědčí mimo jiné i opakované pokusy střídajících se politických režimů využít toponym pro propagaci svých ideologií, potlačení opozičních diskurzů a manipulaci historické paměti a identity. Vzniká tak tzv. státní/ politická krajina, jež postrádá intimitu, je sterilní a bez minulosti.⁵⁷⁾

Ačkoliv jsou geografické práce zaměřené na toponyma v posledních letech spíše sporadické,⁵⁸⁾ přece jen přinášejí důležité podněty pro další studium studium zeměpisných jmen. Poukazují totiž na jejich sociální, a konkrétně mocenský rozměr a upozorňují na jejich význam pro utváření a reprodukci identity v prostoru. Právě v politice toponymie spatřují autoři nejnovější teoretické studie zaměřené na toponyma v geografii východisko ze slepé uličky, do níž se toponymické výzkumy dostaly. Dokonce v této souvislosti hovoří o „kritickém obratu“ (*critical turn*) v toponymických studiích.⁵⁹⁾ Tento vývoj, spolu s korpusem teorie percepce prostoru a tradice využívání mentálních map jako metody zjišťování této percepce, byť tyto nebyly v geografii explicitně propojeny se studiem toponym, nabízejí potřebné nástroje k hlubšímu a komplexnějšímu porozumění jejich vzniku a funkci v každodenní sociální interakci.

Irish Placenames: Post-Colonial Locations. Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, 24, 1999, s. 457–480.

⁵⁶⁾ Viz např. Y. Tuan, o. c. v pozn. 48, s. 688; T. Siwek, o. c. v pozn. 49, s. 85.

⁵⁷⁾ Viz např. J. David, o. c. v pozn. 4, s. 54, 173; P. Hájek, Obecné dějiny intolerance. In: P. Hájek (ed.), Krajina zevnitř, Praha 2002, s. 14–24.

⁵⁸⁾ Viz např. V. Kopeček – T. Hoch – V. Baar, The Origins of Toponyms and Ethnonyms in the Region of the South Caucasus, Region and Regionalism 10, 2011, s. 201–211; nebo studie ve sborníku L. D. Berg – J. Vuolteenaho (eds.), Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Making, Farnham 2009.

⁵⁹⁾ R. Rose-Redwood – D. Alderman – M. Azaryahu, o. c. v pozn. 45, s. 455.

Toponyma v kulturní antropologii

Přes tyto potenciálně velmi užitečné podněty zůstává geografie uzavřena především v zájmu o oficiální, dokumentárně fixovanou toponymii.⁶⁰⁾ Žitá toponymie mnohdy může být v příkrém rozporu s toponymii oficiální, ale o žité soustavě zeměpisných jmen se v geografických pracích nedozvídáme téměř nic. Kulturní antropologie má ve vínku intenzivní terénní výzkum založený na participativním pozorování. Zatímco geografie se tradičně dívá na svět shora a zprostředkovaně, od pracovního stolu a nejlépe nad mapou, kulturní antropologie pohlíží na svět zdola, z terénu, z rovin, z komunit, očima lidí, které zkoumá. S ohledem na tuto skutečnost není velkým překvapením, že to byli právě antropologové, kteří publikovali práce zaměřené na toponyma pojímaná nikoliv pouze jako zajímavé jazykové objekty či dialektologický materiál, popř. jako indikátory určitých fyzicko- a kulturně-geografických prvků, ale především jako odraz a vyjádření kulturně specifických kognitivních a symbolických systémů. Protože tradičně antropologové pracovali s izolovanými skupinami, povětšinou bez psaného jazyka, byli nuceni provádět soupisy jako primární zdroj toponymických dat. Lze tedy říci, že u antropologie od počátku převážil zájem o žitou toponymii, na úkor toponymie oficiální, která v mnoha případech ani neexistovala.

Zájem antropologů o toponyma byl dvojího druhu. Jednak potřebovali vytvořit mapy území obývaného danou skupinou, jednak je zajímal vztah mezi toponymy, jazykem a kulturou. Z těchto důvodů se toponymy, ať už samostatně nebo jako součást komplexnějšího výzkumu, zabývala v nějaké míře většina antropologů. Jedním z nejznámějších raných děl tohoto druhu je spis *Geographical Names of the Kwakiutl Indians* zakladatele americké kulturní antropologie Franze Boase,⁶¹⁾ v němž jeho autor zdokumentoval a do mapy zanesl více jak 2300 toponym. Nicméně řada obdobných studií předcházela i následovala Boasovu práci, ať už jako samostatné publikace⁶²⁾ nebo jako kapitoly v komplexně pojatých etnografických pojednáních o vybraných skupinách.

Stejně jako v geografii se i antropologický zájem o toponyma soustředil především na jejich formální znaky, etymologii a prostorové souvislosti, a jen minimální pozor-

⁶⁰⁾ W. Zelinsky, 1997, o. c. v pozn. 44, s. 465.

⁶¹⁾ F. Boas, *Geographical Names of the Kwakiutl Indians*, New York 1934.

⁶²⁾ Např. J. P. Harrington, *The Ethnogeography of the Tewa Indians*. Bureau of American Ethnology Annual Report 29, 1916 ; J. P. Harrington, *Old Indian Geographical Names around Santa Fe, New Mexico*, *American Anthropologist*, New Series 22 (4), 1920, s. 341–359, P. W. Leidler, *The Place-Names of the Nama Hottentots, Gathered in the Richtersveld and Kamiesberg Districts of Little Namaqualand*, *Man* 27, 1927, s. 147–150; N. Mirkowich, *A Note on Navajo Place Names*, *American Anthropologist*, New Series 43, 1941, s. 313–314.

nost byla věnována toponymické praxi.⁶³⁾ To vedlo po druhé světové válce k obdobnému vnitřnímu vyčerpání jako v geografii. Přístupy, které se objevily v 70. letech, např. etnověda, kognitivní antropologie a symbolická antropologie, věnovaly velkou pozornost klasifikačním pravidlům, kognitivním modelům a symbolickým systémům. Toponyma se v tomto kontextu jevila jako důležitý studijní materiál, a proto zaznamenala jistou renesanci zájmu o něco dříve než v geografii.

Zásadní zlom do toponymického bádání v antropologii přinesly zejména vlivné studie amerického antropologa Keitha H. Basso⁶⁴⁾ o toponymii mezi arizonskými Apači. Basso přistupoval k toponymům jako k výpovědím lidí o sobě a světě kolem nich: „In this way (or something roughly like it) the ethnographer comes to appreciate that features of the local landscape, no less than utterances exchanged in forms of daily discourse, acquire value and significance by virtue of the ideational systems with which they are apprehended and construed. Symbolically constituted, socially transmitted, and individually applied, such systems operate to place flexible constraints on how the physical environment can (and should) be known, how its occupants can (and should) be found to act, and how the doings of both can (and should) be discerned to affect each other“.⁶⁵⁾ Studium (žitě) toponymie se tedy dle Bassoa můžeme dozvědět mnoho o základních kulturních hodnotách, představách a významech, které pomáhají členům společenství v nalézání smyslu v chaotickém světě.

Ve své nejznámější práci *Wisdom Sits in Places* jde Keith H. Basso ještě dál a poukazuje na existenciální rozměr toponym.⁶⁶⁾ Za jednu ze základních činností člověka považuje *place-making*, t.j. utváření míst kladením si otázek vztahujících se k jejich historii a významu – co se tady stalo? kdo se toho účastnil? jaké to bylo? proč na tom vůbec záleží? Toponyma konstituují místa, jsou to příběhy, dějiny vepsané a vpisované do prostoru. Náš svět je podle Bassoa světem složeným z míst, „místosvět“, *place-world*. Svět je zažíván, chápán a zakoušen skrze místa, která mu dávají řád a smysl. Je srozumitelný, přehledný, intimní. Toponyma jsou živá, a i když jejich forma zůstává stejná, jejich význam se mění spolu s příběhy, které za nimi stojí.⁶⁷⁾ Pro Bassoa jsme tedy všichni historici písící soudobé dějiny.

⁶³⁾ K. H. Basso, “Speaking with Names”: Language and Landscape among the Western Apache, *Cultural Anthropology* 3, 1988, s. 99–130.

⁶⁴⁾ K. H. Basso, o. c. v pozn. 63; K. H. Basso, *Wisdom Sits in Places. Landscape and Language among the Western Apache*, Albuquerque 1996.

⁶⁵⁾ K. H. Basso, o. c. v pozn. 63, s. 100.

⁶⁶⁾ K. H. Basso, 1996, o. c. v pozn. 64.

⁶⁷⁾ Srovnej L. Radding – J. Western, What’s in a Name? Linguistics, Geography, and Toponyms, *Geographical Review* 100, 2010, s. 394–412.

V Bassoových studiích je klíčový důraz na toponymickou praxi, zjištěnou systematickým terénním výzkumem a zejména dlouhodobým pozorováním. Basso nestuduje toponyma v izolaci, ale jako součást každodenní sociální interakce, a takto je i následně interpretuje. Snad bychom mohli pro jeho přístup použít neologismu *sociotoponomastika*, tedy pojetí, které stejně jako sociolingvistika nehledá význam v jazyce samotném, ale v sociální situaci, v níž se určitý řečový akt odehrává. Příkladem takového „sociotoponomastického“ či antropologicko-toponomastického přístupu je studie plurální toponymie v rurálním Idahu folkloristky Lisy Gabbertové.⁶⁸⁾ Autorka ve své práci ukazuje na proměnlivost toponymie v závislosti na sociální situaci při popisu cesty v komunitě, které byly nedávno vnuceny uliční názvy a číslování domů. Gabbertová během terénního výzkumu sledovala, jak se použitá toponymie při vysvětlování cesty k nějakému místu mění v závislosti na různých faktorech (délka pobytu v místě, profesní zaměření aj.). Rovněž ukázala, jak důležitou roli hraje použitá toponymie při vymezování hranic společenství a v utvrzování existenciálního řádu. Její studie stvrzuje Bassoův argument, že toponyma jsou jakousi kondenzací významu, smyslu, historie a identity, evokují myšlenky, ale také emoce a zásadním způsobem strukturují naše sebepojetí a chování.

Basso významně ovlivnil úvahy o krajině a o vztahu mezi jazykem, místem a identitou, a to nejen v antropologii,⁶⁹⁾ ale v celé řadě dalších disciplín, geografii nevyjímaje.⁷⁰⁾ Určitou slabinou jeho práce je skutečnost, že se dostatečně nevěnoval mocenským asymetriím a střetům v toponymii. Bassoův svět je vnitřně harmonický, konsenzuální, uspořádaný, srozumitelný. Jak ale ukazují geografické práce citované výše, svět je také konfliktní, nespravedlivý a nesrozumitelný a žitá toponymie odráží všechny tyto aspekty najednou, je odrazem a vyjádřením každodenního vyjednávání jedinců a skupin usilujících o zlepšení svého postavení. Další „slabinou“ Bassoovy práce a naprosté většiny dalších jím inspirovaných antropologických prací je jednostranné zaměření na „exotická“ společenství, resp. absenci zájmu o každodenní toponymickou praxi v moderních společnostech. I proto je již zmíněná studie Gabbertové potenciálně inspirativní.

⁶⁸⁾ L. Gabbert, *Distanciation and the Recontextualization of Space: Finding One's Way in a Small Western Community*, *The Journal of American Folklore* 120, 2007, s. 178–203.

⁶⁹⁾ Viz např. J. Cruikshank, *Getting the Words Right: Perspectives on Naming and Places in Athapaskan Oral History*, *Arctic Anthropology* 27, 1990, s. 52–65; T. Thornton, *Know Your Place: The Organization of Tlingit Geographic Knowledge*, *Ethnology* 36, 1997, s. 295–307.

⁷⁰⁾ Viz např. S. Jett, *Place-Naming, Environment, and Perception among the Canyon de Chelly Navajo of Arizona*, *Professional Geographer* 49, 1997, s. 481–493.

Možnosti studia toponym a teorie krajiny

Základním problémem toponymických prací obecně je, dle našeho názoru, absence jasného teoretického zdůvodnění, proč má vůbec smysl se zeměpisnými jmény zabývat. Co zajímavého o člověku nám může jejich studium říci? Toponyma nám mohou pomoci identifikovat v prostoru fyzicko- či kulturně-geografické prvky, mohou nám osvětlit průběh osídlování nějakého území nebo etnické složení obyvatelstva a rovněž nám pomáhají pochopit proměny jazyka. Ale je to vše, co mohou toponyma nabídnout? Jsme při jejich studiu odsouzeni hledět do minulosti? Pokud se omezíme pouze na analýzu dokumentárně fixovaných a v běžném životě již často mrtvých toponym, pak asi ano. Pokud však připustíme, že současná žitá toponymie je stejně hodnotná jako ta historická, otevírají se nám nové možnosti jejího výzkumu, a to i v historické perspektivě.

Již výše jsme naznačili, že toponyma patří mezi klíčové formativní prvky kulturní krajiny. Pojmenovávání je zkulturování a přivlastňování, ovládání a utváření, zabydlování i odcizování, začleňování i vylučování. Toponyma jsou v tomto smyslu způsobem vyjádření a současně utváření sociálního světa. Koncept krajiny, jak jeden z autorů tohoto článku ukázal v jiné studii,⁷¹⁾ pokud má být vědecky plodný či užitečný, musí umět nabídnout explanaci či alespoň porozumění lidské zkušenosti. Jestliže je krajina kulturním procesem mezi místem a prostorem,⁷²⁾ či kulturní analogií fyzického prostředí organismu, t.j. sociálně relevantní prostředím jedince, pak toponyma tvoří potenciálně velmi zajímavý materiál pro zkoumání, jakým způsobem lidé vnímají a interpretují prostor, jak se v něm orientují a pohybují, jak v prostoru vymezují hranice identity, jak vepisují do prostoru své individuální a kolektivní zkušenosti a projekty a jak nacházejí a dobývají smysl v chaotickém světě.⁷³⁾

S ohledem na značné pokroky ve studiu toponym ve všech výše uvedených disciplínách není možné ani žádoucí navrhnout zcela nové přístupy. Udělat to by znamenalo ignorovat velmi cenná zjištění řady oborů, která nám odhalila různorodé aspekty vzniku, užívání a funkce toponym. Stejně kontraproduktivní je preferovat jeden ze stávajících přístupů před jinými. Jednak se mnoho z nich již vnitřně vyčerpalo a jednak jsou toponyma mnohorozměrnými fenomény, jejichž komplexní obraz není s to žádná z metod samostatně postihnout. Jako vhodnější se nám jeví multidisciplinarita stavějící na silných stránkách stávajících pojetí s jasným cílem – popsat, analyzovat a porozumět roli toponym v utváření sociálního světa.

⁷¹⁾ Viz P. Mácha, *Krajiny antropologie a antropologie krajiny*, Český lid 97, 2010, s. 225–246.

⁷²⁾ E. Hirsch, *Introduction. Landscape between Place and Space*. In: E. Hirsch – M. O'Hanlon, *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Space and Place*, Oxford 1995, s. 4–5.

⁷³⁾ P. Mácha, o. c. v pozn. 71.

Toponomastika jako především jazykovědná a částečně historická disciplína může nabídnout dlouhou tradici lingvistické a historicko-lingvistické analýzy, potažmo nové sociolingvistické metody. Současná geografie zase významně přispívá k našemu porozumění toponymům svým důrazem na politiku toponymie, identitu, rezistenci a vyjednávání prostoru. Svou dlouhou tradicí zkoumání environmentální percepce a mentálního mapování může rovněž nabídnout užitečné nástroje při studiu významu toponym pro jejich uživatele. Konečně antropologie upozorňuje na význam žité toponymie, na vztah mezi toponymii a kulturou a na hlubší, existenciální rozměr toponym. Společně mohou tyto přístupy otevřít nová výzkumná témata a posunout tak naše poznání lidského chování zase o kousek dále.

Závěr

Toponyma představují fascinující materiál s možností studia s velkými mezioborovými přesahy. Můžeme k nim přistupovat z různých úhlů pohledu, přičemž žádný z nich není sám o sobě dostačující. Toponyma jsou zároveň jazykovědným materiálem podléhajícím gramatickým pravidlům, „kapsulemi“ historie a životní zkušenosti, existenciálním vyjádřením místa člověka ve světě, způsobem utváření krajiny a rovněž vymezením hranic identity. Jedině multidisciplinární výzkum může vést k jejich systematickému poznání a pochopení jejich vývoje a role v kultuře a percepci prostoru.

Jejich komplexní studium ovšem předpokládá oproštění se od některých predsudků a překonání tradičních bariér mezi disciplínami. Větší pozornost musí být věnována současné žité toponymii, nejen venkovských, ale především městských lokalit, a to ve vztahu k roli toponym v životě jedince a lidských společenství. Nikoliv etymologie a morfologie, ale sémantika a sémiologie toponym je to, co by mělo řídit další toponymický výzkum. Jak zdůrazňují Raddingová a Western, toponyma nejsou jen obyčejná slova. Pokud je chceme plně pochopit, „we must bow to their indissoluble connection with the people who use them“.⁷⁴⁾

*Filozofická fakulta Ostravské univerzity
Katedra českého jazyka
Reální 5
701 03 Ostrava
jaroslav.david@osu.cz*

*Přírodovědecká fakulta Ostravské univerzity
Katedra sociální geografie a regionálního
rozvoje
Chittussiho 10
710 00 Ostrava
premysl.macha@osu.cz*

⁷⁴⁾ L. Radding – J. Western, o. c. v pozn. 67, s. 410.